

**BAHTIN
IN HUMANISTIČNE VEDE**
Mednarodni simpozij
ob 100-letnici rojstva
M. M. Bahtina

Ljubljana, 19.-21. 10. 1995

Ljubljanski Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Slovensko društvo za primerjalno književnost in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani so med 19. in 21. 10. 1995 ob 100-letnici rojstva ruskega teoretika Mihaila M. Bahtina (17.11.1895 - 7.3.1975) v prostorih Univerze v Ljubljani priredili mednarodni simpozij *Bahtin in humanistične vede*. Organizacijski odbor (Aleksander Skaza, Miha Javornik in podpisani s slavistike, Jola Škulj z ZRC SAZU ter Ivan Verč, profesor na tržaški univerzi) je na prireditvi povabil nekaj nad sto uglednih ali perspektivnih strokovnjakov – rusistov in slavistov, bahtinologov, literarnih teoretikov, lingvistov, sociologov in kulturologov, zgodovinarjev, filozofov iz bližnje in daljne tujine ter Slovenije. V toplih oktobrskih dneh se je prireditve udeležila slaba tretjina povabljenih (31), z izjemo dveh ali treh lingvistov in ene filozofinje pretežno predstavnikov literarnih ved. To je žal do neke mere okrnilo načrtovani obseg tematik, ki bi se jih morali lotiti tudi filozofi, kulturologi, zgodovinarji, sociologi. Iz gostiteljske države je bilo največ udeležencev, kljub odsotnosti marsikoga, ki bi imel kaj povedati na razpisane teme simpo-

zija; sedem gostov je prišlo iz Italije, iz Madžarske štirje, iz Rusije dva, po eden pa iz Poljske, Belorusije, Češke, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije, Kanade, ZDA, Francije in Anglije/Bolgarije. V avditoriju Zbornične dvorane je bilo po nekaj slovenskih stavkih na slavnostnem začetku slišati največ ruščino (16 referatov), angleščino (12), trije nastopi pa so bili v nemščini. Mnogojezičje, sicer osvobajajoč Bahtinov koncept, je bilo za praktično rabo v tej institucionalni obliki mednarodne strokovne komunikacije že vnaprej previdno kodificirano s sugeriranimi "svetovnimi jeziki". Ker pa si organizatorji žal nismo mogli privoščiti kompetentnih simultanih prevajalcev, je bil dialog med rusko govorečo večino in ostalimi na prireditvi vendarle nekoliko oviran (sprostil se je zunaj oficialnih protokolov, kjer je vladala prijetna družabnost); morda je bila raba neslovenskih jezikov tudi razlog za skromno število poslušalstva (zlasti med študenti). Simpozij, organiziran izključno v plenarnih zasedanjih, je vseskozi potekal razmeroma tekoče, z bogatimi debatami, in šele zadnji dan je zaradi natrpanosti programa in časovne nediscipline posameznih govorcev zmanjkalo časa za diskusijo ravno ob nekaterih izmed najzanimivejših tem (simptomatično, da mdr. ravno ob problemu marginalnega, na kar je s subtilno samorefleksijo svojega nastopa opozoril kanadski gost Clive Thomson).

Čeprav bi se nemara komu na prvi pogled zdelo čudno, čemu v

KRONIKA

Ljubljani nekakšen jubilejni znanstveni obred, posvečen ruskemu strokovnjaku, je bilo razlogov za mednarodni simpozij kar nekaj. Najtehtnejši so v navdihujoči produktivnosti Bahtinovega dela, ki vse od srede 60. let doživlja renesanso tako v Rusiji kot v Franciji, Nemčiji, Angliji, Združenih državah Amerike, na Poljskem in drugje. (Poleg bibliografij, v katerih se Bahtinov odmev po svetu meri v stotinah publikacij, ponuja del panorame njegove recepcije tudi tematska številka *Le bulletin Bakhtine/The Bakhtin newsletter*, 1996, št. 5, ki sta jo urednika Scot Lee in Clive Thomson naslovlila *Bakhtin around the world*.)

Tudi na Slovenskem se je Bahtin začel udomačevati le nekaj let po tem, ko sta ga v Franciji odkrivala J. Kristeva in T. Todorov. Najbrž je k temu deloma pripomoglo sistematično prevajanje Bahtinovih spisov na drugem koncu nekdanje Jugoslavije, saj smo pri nas spremljali moderno humanistiko v mnogih primerih ravno prek ažurnih in tehtnih izborov v srbsko-hrvaških prevodih. (O spoštljivo dolgi srbski recepciji Bahtina – prevod *Frejdizma* je bil objavljen že l. 1937 – je na simpoziju poročala Marija Mitrović, ki je tudi ponudila zanimivo hipotezo, da je Bahtinov hermenevitično-historični pristop pomenil dobrodošlo metodološko opozicijo t. i. zagrebški šoli, katere stilistični imantizem je bil vzporeden ruskeemu formalizmu, s katerim je polemiziral Bahtin.) V l. 1973 se je Bahtinovim spisom o romanu in karnevalu začel produktivno

odpirati Dušan Pirjevec v študiji k *Don Kihotu*, obravnaval pa ga je še na predavanjih o strukturalni poetiki in v posebnem seminarju. (Globlja analiza stičišč in divergenc med Pirjevčevimi pojmovanji romana, ontološke diference in historičnosti ter Bahtinom ostaja kljub posegu Jole Škulj, *Vprašanje zgodovinskosti in stičišča z Bahtinom*, PKn 1991/1, še tudi po tem simpoziju nujna naloga naše literarne vede.) O Bahtinovih idejah je l. 1974 v *Dialogih* obširneje pisala Zlata Medic-Vokač, prevodi bahtiniane so bili potem recenzirani z vidikov njihove sodobne, strukturalistične, semiotične in pozneje že tudi poststrukturalistične relevantnosti (Jola Škulj v PKn 1979/2, 1981/2, 1983/1). Do l. 1982, ko so knjižno tudi v slovenščini izšle temeljne Bahtinove študije o romanu (*Teorija romana*, prev. Drago Bajt), opremljene z bibliografsko izčrpno in metodološkozgodovinsko poglobljeno spremno besedo Aleksandra Skaze, so se nekateri njegovi pojmi ali metodološki prijemi aplikativno zasidrili mdr. v literarnozgodovinskih razčlembah ljudske kulture smeha na Slovenskem (Jože Koruza, JiS 1978/79), v teoriji in interpretacijah groteske (A. Skaza, JiS 1977/78; Franc Zadavec, *Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi*, 1976), zlasti pa v naratologiji in teoriji romana: zamisel o diferenciaciji jezika in odprti, aksiomov osvobojeni, neposrednemu izkustvu dostopni sodobnosti kot pogojih za razmah meščanske pripovedne proze je najbrž vsaj

deloma navdihnila literarnozgodovinsko pripoved Matjaža Kmecla (*Od pridige do kriminalke*, 1975); arhitektonika gledišč pripovedovalca in njegovih oseb je prek filtra Uspenskega pomagala strukturalistični naratologiji Marjana Dolgana (*Pripovedovalec in pripoved*, 1979); kritičen pretres bahtinskih načel o dialoškem vzpostavljanju "resnice" pa je omogočil Joli Škulj, da je izvirno preinterpretirala Jakobsonove koncepcije in jih aplicirala na teorijo modernega romana (*Paradigmatizacija proznih struktur*, PKn 1981, 1982). Janko Kos (*Roman*, 1983) je Bahtinovo teorijo romana sistematično predstavil, kritično ovrednotil in jo uvrstil v zgodovinski prikaz najpomembnejših tovrstnih del 20. stol. V 80. letih se ob Bahtinu na Slovenskem začenjajo odpirati tudi novi problemi: zunaj literarne vede si npr. z Bahtinovo kritiko Saussura pomaga Rastko Močnik pri svoji materialistični semiotiki (*Raziskave za sociologijo književnosti*, 1983), v 90. pa pri Ducrotovski teoriji izjave Igor Žagar. V naši stroki postane Bahtinovo razpravljanje o dialoški aktualno v okviru postmodernih teorij intertekstualnosti in parodije (npr. Marko Juvan, *Književne odnose v poeziji Vena Tauferja*, SR 1985, *Teorije medbesedilnosti*, PKn 1990), še bolj pa znotraj poststrukturalistične recepcije ter njenih koncepcij subjekta, identitete, netalizirane in nehierarhizirane strukture, odprtosti in nedovršenosti resnice (prim. J. Škulj, *Kulturna identiteta kot dialogem*,

PKn 1992/1; *Poststrukturalizem in Bahtinov pojem dialogizma*, PKn 1993/1). Bahtinova pojmovanja časa in prostora v romanu (kronotop) so tudi izhodišče za analizo mitologizacijskih postopkov v modernem romanu (Miha Javornik, *Evangelij Bulgakova*, 1994). Kljub temu, da je torej bahtiniana na Slovenskem vse prej kot neznana (o čemer priča že ta nepopolna skica recepcije), pa se je pripravljalcem simpozija vendarle zdelo, da bi lahko ob pretvezni obletnici bahtinsko misel afirmirali celoviteje ter zaokrožili njeno prejkone kapilarno prodiranje.

V literarnih, družbenih in kulturoloških vedah po svetu se namreč od 80. let dalje utrjuje prepričanje, da je Bahtin, od sovjetskih oblasti vse življenje sistematično marginalizirani znanstvenik, ki je začel kot filozof objavljati l. 1919 v obrobnem Nevelju, eno od ključnih imen med epistemološkimi novatorji v sodobni humanistiki. Nekateri njegovi kritiki – med znamenitejšimi je bil Paul de Man (*Dialogue and dialogism*, Poetics today 1983) – so se lotevali problematiziranja njegovih stališč in izpeljav tudi zato, ker je bila recepcija njegovih del ponekod malodane evforična, saj so v njej odkrivali odrešilne teoretične koncepte predstavniki izključujočih se ali vsaj konkurenčnih smeri (semiotike, recepcijske estetike, dekonstrukcionističnega formalizma, marksizma, novega historicizma oz. poetike kulture, teorije diskurza, feminizma itn.). Bahtinovi spisi, formulirani v bleščečem, bivanjsko zavzetem

in zato mnogokrat večsmiselnem stilu, v katerih prenikavo teoretiziranje marsikje tudi zapušča empiričnozgodovinske, faktografske podlage, dejansko povezujejo različna področja vednosti o človeku, njegovem duhu, družbenih razmerjih in kulturi. Debate o nekaterih ključnih besedilih bahtiniane, katerih avtorstvo je sporno (t. i. devterokanonični spisi iz stalinističnih 20. let: *Frejdzizm, Marksizm i filozofija jazyka, Formal'ny metod v literaturovedenii*), se – kar je ob vsej tekstološki akribiji bathinologov in demokratizaciji v Rusiji presenetljivo – še vedno niso polegale, odkar je V. V. Ivanov v vplivnem članku *Značenie idej M. M. Bahtina o znake, vyskazyvanii i dialoge dlja sovremennoj semiotiki (Trudy po znakovym systemam, 1973)* podvomil o avtorstvu Vološinova in Medvedeva. Variante stališč so še vedno razpete med tezo (zlasti M. Holquista in K. Clark, *Mikhail Bakhtin, 1984*) o Vološinovu in Medvedevu kot Bahtinovih maskah, ki sta mu olajšali izražanje in bivanje v totalitarnem režimu, in mnenjem (npr. C. Emerson in G. S. Morsona, *Rethinking Bakhtin, 1989*), da sta oba Bahtinova prijateljska sodelavca bila sposobna sporna dela napisati sama, seveda ob znatnih dialoških izmenjavah z Bahtinom. Bralca, ki bi si rad prišel na čisto, kakšen je "sistem" Bahtinove misli, bega poleg nejasnega avtorstva nekaterih, za "celoto" ključnih del že presenetljiva tematsko-stilna posebnost njegovih zgodnjih estetsko-filozofskih spisov (*Iskusstvo i ot-*

vetstvinnost', 1919, *Avtor i geroj v estetičeskoj dejatel'nosti, K filozofiji postupka*, oboje med 1920-24), ki so prišli v razvid in razpravljanje za njegovimi zreliimi deli o romanu in ljudski kulturi smeha ter po objavi njegovih poznih esejev (prim. uvod M. Holquista v angleški ediciji *Art and answerability: Early philosophical essays by M. M. Bakhtin, 1990*). Toda kljub Bahtinovi med- oz. večdisciplinarnosti in zavestni, programski protistematičnosti, navzlic disparatnim prilastitvam in aplikacijam njegovih konceptov ter kljub – kako simptomatično za njegovo logiko "inkonkluzivnosti" (J. Škulj) – opusu, ki bo glede avtorizacije očitno ostal odprt, lahko sinoptičen pogled, npr. tudi takšen, ki sta ga v nekoliko popularnejši obliki tvegala M. Holquist (*Dialogism: Bakhtin and his world, 1990*) ali D. K. Danow (*The thought of Mikhail Bakhtin: From word to culture, 1991*), sprevidi, da teoretska mreža, nastala v delih Bahtina in njegovega krožka, še zdaleč ni eklektična. Povezuje jo dialoška koncepcija jezikovnega znaka oziroma izjave.

Subjekt po Bahtinu vzpostavlja svojo istovetnost in zavest z znakovnim (jezikovnim) gradivom, v dinamični interakciji (dialogu) z drugim(i): njegov notranji govor in izjavljanje se odzivata na izjave drugih subjektov, tako na tradicijo kot na nezaključeno, vedno odprto sodobnost; subjektove izjave pa tudi predvidevajo različne možne odgovore na njegova etična, vrednostna stališča. Znak je

nujno vrednostno naglašen, saj subjekt vedno govori iz zornega kota svojega bivanjskega, družbenega položaja. Takšno dialoškost ugotavlja Bahtin v bivanju posameznika, v umišljenih svetovih romana in njegovih junakov, a tudi v najširših družbeno-zgodovinskih dogajanjih od starega veka do moderne dobe, kjer gre za interakcijo med različnimi jeziki, ideologijami, kulturami, izročili.

Lahko torej rečemo, da Bahtinova dialoškost povezuje več ključnih tematik sodobne humanistike in omogoča smiselno prehajanje od črke do duha, od tekstualnih mikrostruktur do kulturoloških sistemov. Bahtin je v svoje razpravljanje zajel fenomenološko problematiko zavesti, psiholingvistično in psihoanalitično teorijo notranjega govora (in vloge drugega v njem), teorijo pripovedi, stilistiko in zgodovinsko poetiko žanrov, hermenevitična vprašanja našega aktivnega razumevanja in vrednotenja besedil, sociolingvistično, pragmatiko in etično umeščenost izjavljalca v družbenem okolju, v množstvu izjav in jezikov. Bahtin je razpravljal še o družbeno-kulturnih procesih, pri katerih je pomembno vlogo pripisal žanrom in oblikam komuniciranja (npr. ljudski kulturi smeha, karnevalu, parodiji, romanu), ki so spodnašali vsakršne totalitarne-gospodstvene govorice. Tako je Bahtin že v času in razmerah realsocialističnega totalitarizma izoblikoval vabljivo in aktualno utopijo radikalne demokracije, ki teži k enakopravnemu dialogu, upoštevanju razlik, od-

prtosti posameznika in družbe za njuno drugo.

Ravno to širino Bahtinove misli, ki prek okvirov literarnih ved sega v širša družbeno-zgodovinska polja (o tem prim. knjigo M. Gardinerja *The dialogics of critique: M. M. Bakhtin and the theory of ideology*, 1992), smo hoteli s simpozijem uzavestiti in z njim priti do prvin za

(1) sintezo spoznanj o relevantnosti Bahtinovih koncepcij za (post)moderne humanistične paradigme, ki se kot svoje specifične v primerjavi s socialnimi znanostmi oklepajo ravno historičnosti;

(2) za presojo deleža, ki ga je imela Bahtinova misel v razvoju slovenske literarne vede, semiotike, obče lingvistike, kulturologije, in razmislek o tem, koliko so slovenske izpeljave Bahtina produktivne v svetovnem kontekstu;

(3) ne nazadnje smo želeli zbrati argumente, ki bi lahko opozorili tudi na zunajstrokovni pomen Bahtinove etike odgovornosti, ki temelji na načelih dialoškosti, priznavanja in upoštevanja razlik, drugosti in drugačnosti – torej na korpusu konceptov, ki bi se lahko uveljavili kot podlaga socialno-političnih praktik v aktualnem prostoru in času (tranzicija in politični pluralizem; soseščina in interferenca heterogenih kultur – srednja Evropa, problemi balkanizacije; položaj manjšin in obrobja v večjih družbenih sestavih, procesi evropske integracije).

Da bi posegli v te ključne probleme, je bila razpisana tematika simpozija razvrščena v

sledeče tematske sklope: 1. Izjava kot osnova za raziskavo žanrskih vprašanj, 2. Dialoškost in intertekstualnost, 3. Dialoškost in historičnost, 4. Dialoškost in hermenevtika, 5. Dialoškost in marginalno, 6. Bahtinovo pojmovanje znaka, 7. Bahtin na Slovenskem. Kot se to pač vedno dogaja, se je simpozijско razpravljanje deloma ujemalo z načrtom, marsikaj je izostalo, marsikaj pa je preseгло pričakovanja. Med tematskimi sklopi je žal ostal povsem nepokrit zadnji.

Na simpoziju so prevladovali literarnoteoretični vidiki, ki so bili bolj ali manj povezani z zgodovinskimi in kulturološkimi razsežnostmi ter tesneje ali ohlapneje aplikacijsko vezani na interpretacije oz. na zgodovine posameznih književnosti (večinoma ruske): v diskusiji so bile metateoretske refleksije (metodologija literarne vede in njena zgodovina), semiotika, teorija teksta in kulture, genologija in stilistika (z vidiki medbese-dilnosti) ter teorija romana in raznih proznih vrst. Kljub temu pa so bili opazni prispevki obče lingvistike. Po Borisu Normanu (Minsk/Siedlce) je Bahtinov pojem izjave kot izsek sporazumevanja, ki ga določa govoreči subjekt, pomenil napredek v tedanji lingvistični paradigmi, vendar pa ga je danes potrebno reinterpretirati glede na opozicijo "sentence-utterance". Igor Ž. Žagar (Ljubljana) je pokazal, kako je O. Ducrot v pragmatiki pojem polifonije, pri Bahtinu vezan na poseben tip romaneskne pisave, univerzaliziral v splošno lastnost jezikovnega ar-

gumentiranja ter s tem na novo osvetlil pojem presupozicija. Sergej I. Kormilov (Moskva) je razgrnil nekatere posebnosti literarnovedne terminologije pri Bahtinu.

Med literarnovednimi prispevki naj najprej omenim tiste, ki so bili pretežno metodološki in ki so Bahtinovo delo umeščali v zgodovino stroke. Margherita de Michiel (Bari) se je edina na simpoziju eksplicitno in v celoti posvetila problemu celotnosti Bahtinovega opusa (in t. i. devterokanoničnim, spornim spisom) ter s svojo drzno, esejizirano razlago stilistike, tematike in žanrskosti teh spisov v glavnem sledila tezi Holquista in Clarkove, da je Bahtin z maskami Vološinova in Medvedeva karnevaliziral svoje ime in pisavo. Nikolaj Panjkov (Vitebsk), urednik bahtinističnega časopisa *Dialog, karnaval, hronotop*, je pri raziskavah Bahtinove zapuščine naletel na doslej neznanе vidike njegove misli: na predavanje, ki ga je Bahtin izjemoma posvetil pomembnemu sodobniku in to še pesniku, V. Majakovskemu, in v katerem je nekatere svoje ključne pojme apliciral tudi na liriko, ki naj bi jo bil sicer zapostavljal. Aleksander Skaza (Ljubljana) je natančno razčlenil Bahtinovo kritiko t. i. paradigmatske in sintagmatske stopnje ruskega formalizma (zlasti pojmovanja literarnega dela kot reči). Ta je Bahtina privedla že l. 1924 do kritike koncepcije materialne estetike s stališč filozofske estetike z elementi hermenevtike. V kontekst sodobne hermenevtike in estetike recep-

cije kot protipozitivističnih smeri je Bahtina s pojmom dialoga, ki ima splošnejše in ožje pomene, postavil tudi Darko Dolinar (Ljubljana): Bahtinu je z Gadamerjem in Jaussum skupna dosledna historičnost in osrednja vloga dialoškega načela v razumevanju (tradicionalna hermenevtika je bila pretežno monološka), ti sorodni teoretiki pa se ločujejo po različnem naglaševanju družbene razsežnosti subjekta, po konservativnem ali kritičnem pojmovanju tradicije ter upoštevanju drugosti/alteritete v konstituciji besedilnega smisla. Galin Tihanov (Oxford/Sofija) je z lucidnostjo in erudicijo primerjal Bahtinovo in Lukáčevo teorijo romana ter njuni ideji dialoškosti in reifikacije postavil v miselni tok, ki se začneja z nemško romantično filozofijo: Bahtin se je zanimal bolj za reifikacijo diskurzov in jezikov, v čemer je podoben zgodnjemu Lukácsu, ki reifikacijo povezuje z ironijo, razdorom totalitet. Marija Mitrović (Trst) je, kot sem že omenil, opisala srbsko sprejemanje Bahtina in se zaustavila pri Kiševi polemiki zoper monološko-mimetične estetske norme, v kateri je precej – tudi eksistencialnih – stičišč z ruskim mislecem. Na prehodu iz literarnometodoloških diskusij v tematski krog, v katerem so se referenti bolj poudarjeno lotevali postmodernih in poststrukturalističnih aplikacij Bahtina oziroma stičišč z njim, je bila obširna razprava Giuseppine Restivo (Trst), ki je nakazala pot od bahtinske polifonije k Lotmanovi dinamični semantiki ter jo po-

vezala s postmodernimi pojmi "Verwindung", "Andenken" in pluralnostjo poetik, stilov in diskurzov brez totalizacijske dominante.

Bahtin se je skozi masko poststrukturalista in/ali postmodernista kazal kar v nekaj prispevkih. Elizabeta Ščeva (Skopje) je iskala epistemološka stičišča med njim in njegovim sodobnikom G. Bataillom: neodvisno drug od drugega sta s kritiko Zahodnih družbeno-kulturnih modelov skoraj trideset let pred poststrukturalisti prišla – prek pojma karnevala/rituala kot interteksta – do sorodnega premisleka o ambigviteti identitete (osebne, religijske, politične, nacionalne in kulturne), ki se jima je kazala kot dialoška, policentrična in diseminirana struktura. Robert Cunliffe (Nancy) je s svežim pristopom dokazoval, da sta dialogizem in dekonstrukcija kompatibilna, in sicer s tem, da sta tako Derrida kot Bahtin zelo skeptična do govorjene besede ("phoné") in da dajeta prednost pisavi. Medtem ko je ta ugotovitev v zvezi z Derridajem nesporno obče mesto, pa jo je moral Cunliffe pri Bahtinu, ki velja za fonocentrika, utemeljiti s precej domiselnim in natančnim branjem njegovih pojmovanj dialoškosti v romanu: Bahtin je v *Besedi v romanu* (1934-35) dejansko menil, da je notranja dialoškost, ki rase iz stratificirane heteroglosije, možna le v prozni, pisani besedi, kjer diskurz postaja dvosmeren, dvoglasen, medtem ko jo živi, dramatisirani govor razbije in razmeji v glasove sogovornikov. Jola Škulj

(Ljubljana) je pri entuziastični poststrukturalistični recepciji Bahtinove filozofije jezika in kulture poudarila predvsem produktivnost njegove dekonstrukcije avtoritativne besede o resnici. Dialogizem pojmuje resnico kot nekaj historično-eksistencialno nezaključenega, neizčrpnega, nastajajočega, relativnega in necelovitega, saj o isti reči obstaja vedno več nasprotujočih si perspektiv in glasov. Tako razumljena dialoškost je po Škuljevi tudi primerno orodje za prenovljeni opis modernistične in postmodernistične poetike (zlasti pride do izraza kompleksna in kontradiktorna "neposrednost" realnosti oz. zavesti, predstavljenih v besedilih).

Eden od vidnih zahodnih bahtinologov, Kanadčan Clive Thomson, je poststrukturalistične paralele z Bahtinom povezal s problemom marginalnega ter orisal, kako in s kakšnimi pridrži so sorodne teoreme M. Bahtina in M. Foucaulta (zlasti dialogizem in genealogijo) prevzemali pripadniki in pripadnice sodobnih, kritično angažiranih, vendar donedavna marginaliziranih usmeritev (feministične, homoseksualne študije), da bi si z njihovo pomočjo izdelali diskurzivne strategije odpora (resistance) zoper vladajoče strukture moči, tudi v akademsko-univerzitetnem življenju. Izhodišče za razumevanje marginalnega je po Goranki Lozanović (Zagreb) treba iskati v Bahtinovi zgodnji konceptiji eksotopije ("vnenahodimost"). Ta ji pomeni okostje njegovega teoretiziranja, monološkost in dialoškost pa le izpe-

ljanki: dialog in monolog sta načeli, s katerimi diskurzivne prakse organizirajo dejanskost – monolog ohranja specifikko pogleda na svet nekega subjekta oziroma kulture in obdobja (usmerjenost k sebi), dialog pa z usmerjenostjo k Drugemu različnost vseskozi proizvaja ter omogoča prežemajočo interakcijo teh enot v prostoru in času. Eksotopija, ki je po Lozanovičevi primerljiva z družbenim položajem obstranca, pa naj bi bila zunaj procesov monologa in dialoga – mesto čiste razlike, s katerega lahko edino spoznamo drugega kot drugega. Iz teh spoznanj je referentka izpeljala tudi bahtinsko etiko odgovornosti. Elena Bogatyreva (Moskva) je problem dominantnega in marginalnega eksplicirala v metodološkem premisleku literarnovedne institucije: z razčlemba Bahtinovega dela o Rabelaisu – ki ga, značilno, komunistične akademske oblasti niso hotele sprejeti kot doktorske disertacije – je pokazala, s kakšnimi strategijami in analitičnimi postopki mora znanstveni jezik dane kulture raziskovati in opisovati pojave (ljudski smeh, karneval, Rabelaisov roman), ki so jih kloni prav te kulture v porenesančnem času postavili na obrobje, da bi jih tako lahko včlenil v "normalen" znanstveni obrat.

Na področju teorije teksta, literarnih vrst in zgodovinske poetike je prinesel simpozij kar nekaj prispevkov. Arpad Kovács (Budimpešta) je razčlenjeval razlike med pojmi izjava, diskurz in tekst v literarni teoriji, zlasti pa komentiral vprašanje, koliko so

te kategorije v strukturalističnih in poststrukturalističnih izpeljavah povezane z literarnostjo in konstitucijo smisla ter koliko se da pri tem sklicevati na Bahtinove koncepcije izjave in arhitektonike. István Nagy (Budimpešta) se je v kontekstu vprašanja o komunikativnosti v liriki lotil Bahtinove prislovične nenaklonjenosti pesniški besedi. Medtem ko je romaneskno prozo v *Besedi v romanu* Bahtin pritrjevalno označeval kot dialoško, je izjavljanju v poeziji pripisal monološkost ter s tem sprožil vrsto ugovorov. Nagy je opozoril, da je Bahtin svojo opozicijo med dialoškimi in monološkimi zvrstmi izpeljal iz danes že zastarelih predstav o poeziji, ki ne upoštevajo, da se lirskemu subjektu sam jezik postavlja kot problem. Razčiščevanju bahtinskega pojma izjave se je posvetil tudi Ivan Verč (Trst), vendar ob razpravljanju o zadevah zgodovinske poetike in tipološke estetike: v analizi teksta je treba ločevati med izjavo kot elementom njegove sintakse in diskurzom kot elementom pragmatike; zaporedje izjav bralcu narekuje vzpostavljanje razlagalnega koda. V prispevku je Verč soočil še nekaj pojmovnih parov in jih povezal s posebnostmi v evoluciji ruske kulture glede na razvoj Zahodne (npr. posebna veljava pisane besede, teleološkost, težnja po izpopolnjevanju in ne menjavanju kodov).

Nekaj referentov se je posvetilo zgodovinsko-kulturnim implikacijam romana oziroma njegovih žanrov. Andrew Wachtel (Chicago) si je po izzivalnem

uvodu, v katerem se je distanciral od ameriške idolatrije Bahtina, z njegovo dialoškostjo vendarle pomagal pri opisu tipoloških razlik med Vzhodnim (ruskim) in Zahodnim pojmovanjem razmerja med zgodovinskim in pisateljsko zgodovinsko fikcijo (na Vzhodu naj bi pisatelj čutil poslanstvo zgodovinarja). Bralec se pri branju del Dostojevskega (dnevniških in romanesknih) srečuje z dialogom dveh zvrsti, nefikcijske in fikcijske, ki ubesedujeta enako snov z dveh vidikov, od katerih je literarni kompleksnejši. Resnice sveta ne more zajeti en sam žanr, saj se poraja kot dialoško soočanje žanrov v vsakokratnem branju. Pozitivna stran pisateljske obravnave zgodovine, ki naj bi bila značilna za Ruse, je v večji kompleksnosti, negativna pa v manipuliranju preteklosti glede na aktualne politične, moralne in druge potrebe. Do nekaterih sorodnih spoznanj je prišla v svoji razpravi o pustolovskem romanu Svetlana Slapšak (Ljubljana); avtorica se je polemično obregnila ob uvrščanje pustolovskega žanra v trivialno literaturo, saj mu pritičeta zgodovinsko dostojanstvo (najstarejši evropski roman je ravno pustolovski; njegov siže oziroma "ginokronotop" vabi k feminističnim razlagam) in – po Bahtinu in E. Blochu – kulturnorazvojna teža. Balkanske in srednjeevropske aktualizacije žanra, značilnega po individualizaciji posameznika, naj bi vanj investirale kolektivistično, nacionalno ideologijo (zglede, ki jih je navajala referentka, to potrjujejo,

vendar pa jih literarna veda navadno pojmuje kot zgodovinske romane). Lena Szilard (Budimpešta) je svojsko preinterpretirala teze Meletinskega o mitologizaciji v modernem romanu. Izhajajoč iz Bahtinovitih analiz romana A. Belega, je za opis več pomembnih "inicijacijskih romanov" (Beli, Bulgakov, Hlebnikov) predlagala pojem ritual. Oseba v takšnem romanu doživlja iniciacijo v kozmičnem, strogo strukturiranem kronotopu, ki nadomešča biografski, življenjski čas: sama struktura teksta torej skuša prevzeti vlogo rituala, iniciacije in integracije osebnosti, v to dogajanje pa pritegne tudi bralca.

Strukturno-zgradbenim, pomensko-vrednostnim in pragmatiskim razsežnostim intertekstualnih vezi besedila s tradicijo in kulturo sta se eksplicitneje posvetila dva referata. Katalin Kroo (Budimpešta) je metodologijo intertekstualnosti uporabila pri analizi motiva potovanja v romanu *Rudin* I. Turgenjeva; z znotrajbesedilnimi paralelizmi dobiva ta motiv konotacije katabaze, potovanja med območjem smrti in življenja, tako da zgodbo, ki tematizira ideje smrti, neuspeha in propada, pomensko sprevača v njeno nasprotje, v idejo življenja. Katabaza je v romanu semantično okrepljena z medbesedilnostjo, s citati in posrednimi evokacijami Goethe-Schubertovega *Erlköniga* in Ovidove zgodbe o Orfeju (*Metamorfoze*). Marko Juvan (Ljubljana) je iz Bahtinovitih spisov skušal izluščiti njegova pojmovanja parodije. Ta ne upo-

števajo razlike med žanrskimi objekti in poimenovanji; deloma so v teoretičnih opisih pod vplivom zoženih, poznih, pretežno satiričnih koncepcij, čeprav se jim Bahtin kot historik upira. V zgodovinski poetiki kulture je Bahtin parodiji pripisoval vlogo spodbujevalke družbene heteroglosije. Pozornejše branje Bahtinovitih izpeljav pa vendarle omogoča, da z naslonitvijo na stilne in pragmatске implikacije njegove dialoščnosti vpeljemo razliko med medbesedilno vrsto parodije, ki v številnih primerih učinkuje centripetalno, monologizacijsko, ter širšim poljem manj kodificirane parodičnosti, ki pa teži k heteroglosiji.

Velik del razpravljalcev je posamezne Bahtinove koncepcije preverjal ob analizi posameznih literarnozgodovinskih segmentov, večinoma iz ruske književnosti. Nina Kauchtschischwili (Bergamo), na simpoziju najzavzetejša diskutantka, je preiskovala kulturno drugost, kot se kaže v pisnih in raznih (pol) potopisnih žanrih v delih Gogolja, Turgenjeva in Dostojevskega: koliko je stik s tujo kulturo (npr. italijansko) vplival na spremembo avtorjeve perspektive ter koliko si je avtorska pozicija, oblikovana na Ruskem, takšno drugost podrejala, si jo prikrajala. Posebno pozornost je posvečala referentka intersemiotiskim odnosom, součinkovanju besed in slik, t. i. ansamblu, v katerem neka kulturna identiteta sploh obstaja. Rossana Platone (Milano) je preučila nekatere vidike avtobiografskega časa v ruski literaturi 20. st., Antonella

d'Amelia (Salerno) se je ukvarjala s kozmografijo v odlomkih del Gogolja, Rozanova in Remizova, Ivo Pospišil (Brno) pa s tem, kako si je N. S. Leskov v raznih žanrih oblikoval svojo umetniško individualnost na ozadju tradicije. Eksplicitneje so se pri specialnih razlagah na bahtinske pojme naslonili trije udeleženci simpozija. Nazif Kusturica (Sarajevo) je argumentiral vpliv Dostojevskega na Selimovičev roman *Derviš in smrt* s tem, da so v njem opazne značilnosti dialoga in polifonije (zlasti v protislovni, notranje mikrodialogizirani misli osrednjega junaka). Franc Zadavec (Ljubljana) je z natančno slogovno analizo groteske v Cankarjevi literaturi ugotovil, da se ta bolj sklada z Bahtinovo teorijo kot s Kayserjevo, posebna pa je v tem, da je marsikdaj socialno angažirana in da so v njej celo oči lahko sredstvo deformacijskega oblikovanja. Bahtinove teoreme

(karnevalizacija, dialog žanrov, polifonija) pa je na primeru zahtevne, težko razložljive sodobne literature preskusila Neva Šlibar (Ljubljana): v delih Ingeborg Bachmann se ponavlja motivni sklop karnevala ter se posebej izrazito odraža v strukturi dialoškega, močno medbesedilnega romana *Malina*.

Organizacijski odbor si prizadeva, da bo zbornik izšel čimprej in da bo, kolikor bo le mogoče, dosegel cilje, ki smo si jih zastavili pri pripravi simpozija. Seveda pa noben problem v humanistiki, ki tako ali tako živi od svojih lastnih sprememb, ne more biti dokončno in celovito obdelan. Toliko manj velja to za Bahtina, katerega delo po svoji empirični eksistenci in duhovni arhitektoniki kar najbolj poudarjeno priča o odprtosti, nezaključenosti, nepovzemljivosti besede in resnice.

Marko Juvan